

2 JAZYK

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

I v této kapitole najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text. Český text Vám přiblíží téma dané části, německý text Vám umožní porozumět odborným pojmům.

V této kapitole se budeme zabývat jazykem z pohledu jazykovědy, tak jak jej definovala moderní lingvistika a jejími funkcemi.

CÍLE KAPITOLY

vysvětlit pojmy řeč, jazyk, promluva, vyjmenovat některé funkce jazyka, popsat proces komunikace, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

znak, jazyk, řeč, promluva, znak, funkce komunikativní, kognitivní, apelová, kontaktová, emotivní, estetická, metajazyková

Sprache, Rede, langage, langue, parole,

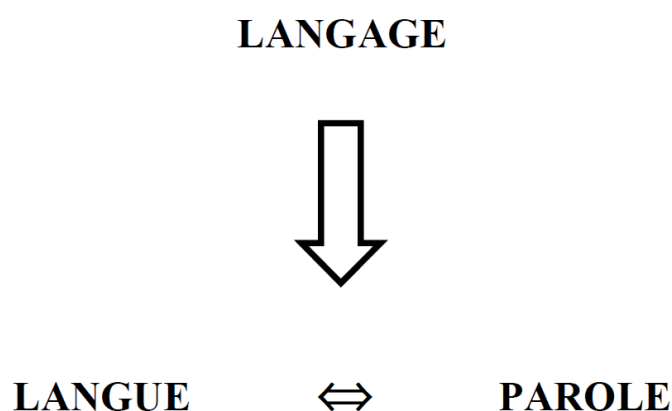
Encyklopedický slovník češtiny definuje jazyk jako „systém znaků sloužících řečovému dorozumívání (komunikaci) lidí (Karlík 2002, 192)“. Jazyk je soubor znaků, které tvoří systém a soubor pravidel, které definují, jak znaky používat. Jazyk je také nástrojem lidského myšlení.

Každý přirozený jazyk slouží členům příslušného jazykového společenství především k dorozumívání, tj. jinými slovy ke vzájemnému předávání či sdělování informací. U člověka existuje kromě přirozeného jazyka značné množství různých jiných dorozumívacích prostředků vizuálních a akustických. Zdaleka nejrozvinutějším dorozumívacím systémem je přirozený jazyk; od ostatních se liší jednak nesrovnatelně bohatším inventářem znaků (slov), jednak i jejich strukturou (specifickým rysem lidské řeči je tzv. dvojí artikulace: výpověď se dá rozdělit do slov a slova dále do hlásek) a možnostmi jejich kombinací (do vět).

2.1 2.2 Jazyk – řeč - promluva

V běžné komunikaci konkuruje pojmu jazyk termín řeč. Jazykověda chápe tyto dva termíny jako rozdílné pojmy a přesně je definuje. Řeč je lidská schopnost sdělovat informace pomocí jazyka. Jazyk je systém znaků (kód), sloužící k dorozumívání v určitém společenství (národ, kmen apod.). Je uložen v paměti příslušníků tohoto společenství, není příslušný přímému pozorování, o jeho vlastnostech se dovídáme nepřímo, zkoumáním konkrétních sdělení realizovaných pomocí tohoto jazyka.

Švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure, který je považován za zakladatele moderní lingvistiky rozlišuje jazyk jako koncept společný všem (langage), langue jako konkrétní jazyk a promluvu (parole), jako akt sdělení, komunikace v některém z jazyků.

Obr.1: Jazyk podle de Saussure

Pojem promluva je chápán jako proces sdělování, tj. fungování jazyka, sdělení je výsledek tohoto sdělení, tj. uzavřené sdělení, text. Termín text je v lingvistice užíván nejen pro sdělení psané, ale i mluvené. Vztahuje se k formální stránce sdělení, k jeho složení z lineárních jednotek.

Protějškem dvojice jazyk – promluva/sdělení je dvojice řeč – řečový akt/řečová aktivita. Řečovým aktem rozumíme proces předávání informace od mluvčího k poslouchajícímu, od vysílače k přijímači, tedy fyzilogická a akustická stránka procesu.

ZNAKOVÝ CHARAKTER JAZYKA

Jazyk je systém znaků (kód), které něco znamenají.

Jazyk je systém znaků, přirozený kód, na rozdíl od kódů umělých, jako jsou např. Morseova abeceda, semafor nebo dopravní značky

- a) Společné rysy jazyka a umělého kódu (znaku):
- materiálnost, tj. vnímatelnost lidskými smysly

- arbitrárnost (libovolnost): barvy na semaforu nijak nesouvisejí s tím, co označují. Arbitrárnost je ovšem omezená např. u zvukomalebných slov (např. české *kukačka* nebo německé *Kuckuck*)
- vázanost vůči danému jazykovému společenství (srov. kolektivní charakter jazyka)
- vázanost na systém (srov. semafor a význam barev vázaný na ostatní barvy, srov. systém syntaktických vztahů určitého jazyka)

b) Specifické rysy jazykového znaku

- rozlišitelnost na zvukové prvky
- spojovatelnost v celky vyšší (hlásky se spojují do slov, slova se spojují do vět), tvořící neuzavřenou třídu (ve slovní zásobě jazyka se objevují slova nově vytvořená nebo přejatá, ze slov lze vytvořit neuzavřenou třídu vět)

Řečovým aktem rozumíme proces předávání informace od mluvčího k poslouchajícímu, od vysílače k příjemce, tedy fyziologická a akustická stránka procesu.

2.2 Funkce jazyka

Jazyk je společenský jev. Z tohoto konstatování vyplývá jeho **dorozumívací funkce**.

Obr. 2: Schéma přenosu informace

Fáze procesu dorozumívání jsou následující:

- mluvčí si ujasňuje, CO chce sdělit (OBSAH svého sdělení) → zakódovává sdělení převodem do slovní podoby (= FORMA)
U mluvčího jde o postup od OBSAHU k FORMĚ
- posluchač vnímá sluchem (percepce) a dekóduje (přiřazuje význam).
U posluchače jde o postup od FORMY k OBSAHU.

DALŠÍ FUNKCE JAZYKA

Funkce apelová/konativní/výzvoová.

Jazykovými prostředky pro její vyjádření jsou imperativ a vokativ:
Např: *Pojď sem, Pavle, ...*

Funkce referenční/kontextová.

Realizuje se odkazem na časové a prostorové vztahy a na jazykový i mimojazykový kontext. Jazykovými prostředky pro její vyjádření jsou deiktika:

Např.: *tam, tu, dnes, zítra, teď, potom* odkazující na prostor a čas, *ten, on, já* atd., tj. zájmena odkazující na osoby

Funkce fatická/kontaktová

Jazykovými prostředky pro jejich vyjádření jsou: imperativ v nevýzvové funkci

Např. *Poslyš, ..., „Podívej ...*

Funkce expresivní/emotivní.

Emotivy jsou např. zdvořiliny vyjadřující kladný citový vztah, nebo prostředky zvukové, jako je síla, výška hlasu, intonace atd.

Funkce poetická

Její realizací se ozvláštňuje, a tím zvýrazní sdělení. Jazykovými prostředky pro její vyjádření je např. přenášení významu (metafora) nebo výrazy ozvláštňující styl vyjadřování. Tato funkce je charakteristická pro umělecký styl.

Např.: *Táhni, ... Moje noha tam už nevkročí.*

Funkce poznávací (kognitivní)

Realizuje se poznáváním mimojazykové skutečnosti.

Funkce pojmenovací

Pojmenování umožňuje utřídění pojmů a rozvoj myšlení.

(Podle Klímová 2019)

Další komunikativní funkce jazyka:

Konativní (apelová)	Jedná se o výzvu, která má přimět posluchače k nějaké činnosti (např.: <i>Stav se ve městě ku půlku chleba.</i>)
Referenční (kontextová)	Jde o odkaz na časové nebo prostorové vztahy, případně na jiné mimojazykové faktory (např.: <i>Co budeš dělat v sobotu?</i>)
Faktická (kontaktní nebo interpersonální)	Mluvčí se snaží např. udržet pozornost (Sleduješ mě vůbec?) nebo naopak dát najevo, že i on se rozhovoru účastní (<i>Já taky. To je fakt.</i>)
Expresivní (emotivní)	Mluvčí dává najevo svůj fyzický nebo psychický stav, vyjadřuje své emoce, a to buď pomocí prostředků čistě jazykových (např. kategorií slovesného způsobu) nebo zabarvením a výškou hlasu, zvláště intonací apod. (tyto poslední prostředky mohou být srozumitelné i při poslechu jazyka, který neovládáme)
Poetická (estetická)	Důraz se klade na formu, která má ovšem zvýraznit jistý obsah; nejde jen o poezii, ale také o poetické prvky používané v hovorovém jazyce; v obou případech je možný i tvůrčí přístup k jazyku (vytváření zcela nových tvarů)
Metajazyková	Mezi zvláštnosti jazyka patří mimo jiné i to, že může sloužit k popisu čehokoli, včetně sebe (např. česky můžeme mluvit o češtině); pak je třeba rozlišovat jazyk objekt – v našem případě popisovanou češtinu – a metajazyk, který slouží k uvedenému popisu a má k dispozici některé prostředky navíc (např. sám termín <i>čeština</i>)

(Černý 2008, 17)

2.3 Sprache

Sprache ist eine Besonderheit der Menschen. Sie ist ein komplex aufgebautes System, das Laute und Schriftzeichen verbindet, Wörter bildet, die sich zu größeren Einheiten, Sätzen, formieren. Durch die Aneinanderreihung vieler Sätze entstehen schließlich Texte. Sprache ist ein sich stets weiterentwickelndes, komplexes System von Lauten und Zeichen zum Zwecke der Kommunikation. Jedem Zeichen des Systems wird eine Bedeutung zugeordnet. Sprache wirkt im Prozess der Kommunikation als Medium zwischen dem Sender (Sprecher/Schreiber) und dem Empfänger (Hörer/Leser).

Als Gründer der modernen Sprachwissenschaft gilt Ferdinand de Saussure. Seine Theorie stellt eine radikale Abwendung von der zu seiner Zeit dominierenden historischen Sprachwissenschaft dar, die vor allem den geschichtlichen Wandel der Sprache verfolgt hat. De Saussure betrachtete Sprache als ein relationales System formaler Elemente. Die Aufgabe der Sprachwissenschaft ist nach de Saussure die Erforschung dieses Systems, seiner Struktur und der Art der Beziehungen, die es konstituieren. Er richtet damit die Aufmerksamkeit auf die Sprache als Ganzes, und nicht auf den Vergleich verschiedener Sprachen oder die Untersuchungen einzelner Formen und ihrer Entwicklung.

Es gibt einige Probleme in der Übersetzung der saussureschen Terminologie, weshalb sich empfiehlt, die französischen Begriffe zu verwenden. Der *langage* stellt den Oberbegriff für

langue und *parole* dar, sie ist die Fähigkeit zur menschlichen Rede. *Langue* meint das ist sozial vereinbarte, auf Konvention beruhende System der Sprache, während *parole* den individuellen Akt der Anwendung dieses Systems und dessen Produkt meint, einen individuellen Akt des Willens und der Intelligenz. Anders gesagt ist die *Langue* ein Wörterbuch einer Sprache, von dem jeder Sprachteilnehmer eingestiftetes Exemplar bekommt. Aber keiner benutzt immer das ganze Wörterbuch, sondern jeder seinen individuellen Ausschnitt (*Parole*). Nach Saussure soll die Sprachwissenschaft mit der Erforschung der *langue* befasseb, doch diese ist nur als *parole* zugänglich.

Selbstgespräch ist beispielsweise nur ein anderes Wort für nachdenken. Nachdenken ist ein Unter- bzw. Grenzfall von Kommunikation, weil es hier um keine Informationsvermittlung handelt. Eine Information, oder besser die Gedanken sind noch nicht da, sondern sie werden beim Reden oder Schreiben erst entwickelt. So ist die Sprache auch ein Mittel des Denkens, hat also **kognitive Funktion**.

Eine andere Funktion der Sprache ist die **informative Funktion**. Information wird im Alltag als Mitteilung über einem Sachverhalt verstanden, wobei vorausgesetzt wird, dass dieser Sachverhalt auch existiert, die Information also eine wahrheitsgemäße Mitteilung ist. Es gibt viele Aussagen oder Mitteilungen, die falsch sind, schwieriger ist es zu entscheiden, ob es auch Aussagen gibt, die wahr sind.

Äußerungen als Ausdruck eines emotionalen Zustandes sind vergleichbar mit den bestimmten körperlichen Reaktionen, z. B. wie mit den Füßen zu trampeln, gegen die Wand schlagen, Geschirr auf den Boden werfen usw. Sie dienen der Abfuhr von Energie, der psychischen Entlastung. Man will diese Gefühle nicht kommunizieren, sondern bloß loswerden. Hier können wir von der emotionalen Funktion der Sprache sprechen.

Der Psychologe Karl Bühler erwähnt noch eine andere Funktion von Sprache. Das, was die Beziehung zu den Dingen, zur außersprachlichen Welt, betrifft, nennt Bühler die Darstellungsfunktion. Das Zeichen funktioniert als Symbol, aber auch als Symptom, das auf das Befinden des Senders zeigt. Dabei kann es sich um seinen emotionalen Zustand handeln (Freude oder Wut), aber auch auf seine Eigenschaften, die er vielleicht gar nicht zeigen will (Temperament). Immer wenn wir uns äußern, erfüllen wir verschiedene Funktionen. Diese können gewollt oder ungewollt sein. Du kannst jemanden sowohl informieren (darstellende Funktion), gleichzeitig etwas über dich selbst, deine Gedanken und Gefühle sagen (expressive Funktion) und auch mit Sprache auffordern. Um Sprache zu verstehen und in den jeweiligen Situationen angemessen reagieren zu können, ist es wichtig zu erkennen, welche Funktion der Ausdruck erfüllt. Im Alltag läuft die Kommunikation so selbstverständlich ab, dass wir uns keine Gedanken um unterschiedliche Funktionen machen, sondern sozusagen aus dem Bauch heraus beurteilen. Du wirst sicher aber auch Situationen kennen, bei denen es zu Missverständnissen in der Kommunikation gekommen ist. Das könnte vielleicht daran liegen, dass die Funktionen nicht erkannt wurden.

Die wichtigste Methode bei der Erforschung und Zuordnung bildet der Vergleich einer Vielzahl von gleichbedeutenden Wörtern der betreffenden Sprachen, von denen man aus der Erfahrung weiß, dass sie nur äußerst selten aus einer anderen Sprache entlehnt werden.

So kann man beispielweise an den Zahlwörtern der verschiedenen Sprachen sehr gut die Zugehörigkeit zu einer gemeinsamen Sprachfamilie (dem Indoeuropäischen) erkennen: Die **enge Verwandtschaft** der indoeuropäischen Sprachen wird sofort deutlich:

deutsch	gotisch	tschech.	lateinisch	griechisch	sanskrit	japanisch
einer, eine	ains, aina	jeden, jedna	unus, una	heis, mia	ekas	hitotsu
zwei	twai, twos	dva, dvě	duo, duae	dyo	dva	futatsu
drei	thries	tři	tres	treis	tryas	mittsu
vier	fidwor	čtyři	quattuor	tettares	calvares	yottsu
fünf	fimf	pět	quinque	pente	panca	itsutsu
sechs	saihs	šest	sex	hex	sat	muttsu
sieben	subun	sedm	septem	hepta	sapta	nanatsu
acht	ahtau	osm	octo	okto	asta	qattsu
neun	niun	devět	novem	ennea	nava	kokonotsu
zehn	taihun	deset	decem	deka	dasa	to

Die Tabelle zeigt eindrucksvoll, dass Japanisch (die letzte Spalte) nicht dazugehört, obwohl Japan geographisch wesentlich näher an Indien liegt als Indien z.B. zu Frankreich Die geographische Nähe ist also (natürlich) nicht von Bedeutung.

Den letzten - eigentlich nicht mehr nötigen - Beweis einer engen Verwandtschaft (also einer gemeinsamen Ursprungssprache) liefern die **grammatikalischen Ähnlichkeiten**. Diese sind von ganz besonderer Bedeutung, da Wörter durch Sprachkontakt (Handel, Nachbarschaft, Invasion, usw.) eher aus einer anderen Sprache entlehnt werden als die innere Struktur einer Sprache (**Grammatik**). - **Wörter werden im Verhältnis recht schnell entlehnt** (mit dem Import einer neuen Ware wird i.d.R. auch ihr Name eingeführt), **grammatische Regeln im allgemeinen erst nach vielen Jahrhunderten**.

(Kratochvílová 2006, 15)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitoly jsme si vysvětlili rozdíl mezi přirozeným a umělým jazykem. Zabývali jsme se pojmy jazyk, řeč a promluva. Seznámili jsme se se základními funkcemi jazyka
